

ביקורת ספרים

דת השרירים

ספורט, לאומיות ויהדות

עורך: משה צימרמן



ייעודיים העוסקים בהתפתחותו של הספורט המודרני אכן קיימים – אך ברוב המקרים המחקר נערך מחוץ למחלקות ההיסטוריה, ביחידות לחינוך גופני וקינוזולוגיה (חקר תנועת הגוף). הפרדה זו הובילה ליצירתה של תת-דיסציפלינה נפרדת, "תולדות הספורט" (Sport History), שבדומה לתולדות האמנות (Art History) משיקה בחלקה לתמות של המחקר ההיסטורי. ניסיון להגדיר במדויק את קווי המתאר של ההיסטוריה של הספורט לעומת הכתיבה ההיסטורית המסורתית הוא משימה מורכבת וסבוכה, והדיון האקדמי הנגזר ממנה בעשורים האחרונים מוכר לעתים חיזור גורלי בין בני-דודים: לעומת חוקרי היסטוריית הספורט, המבקשים לגבש לעצמם צביון מוגדר, ההיסטוריונים הבודדים הנדרשים לסוגיה עושים זאת לרוב בכוז ניכר, ומדגישים בעקביות כל שוני והבדל בינם לבין היסטוריוני הספורט. למרות כל זאת, ועל אף הקרבה הפקולטתית לתחומי הביולוגיה והרפואה, חוקרי היסטוריית הספורט הם אנשים כותבים, ובתת-דיסציפלינה נכתבו כמה עבודות מכריעות, המספקות בסיס לכל היסטוריון המבקש לעסוק בתחום. אך יש להצביע על כך

אהבת המשחק: על ספורט והיסטוריוגרפיה

עופר אידלס

משה צימרמן (עורך) / דת השרירים: ספורט, לאומיות ויהדות (ירושלים: כרמל, 2017), 395 עמודים

כמו חלק ניכר מהספרים האקדמיים העוסקים בספורט, גם אסופת המאמרים דת השרירים: ספורט, לאומיות ויהדות נפתחת בטון אפולוגטי. כבר בשורה הראשונה מזכיר לקורא עורך האסופה, ההיסטוריון משה צימרמן, שכתבה על ספורט נחשבה עד לא מזמן – ואולי אף עודה נחשבת – לא ראויה למחקר היסטורי רציני. לפיכך, מטרתו המוצהרת של הספר דת השרירים, כפי שמכרזו צימרמן בפתח הדבר, היא להוביל לשינוי מצב זה באמצעות התייחסות "אל הספורט כתופעה תרבותית הראויה לתשומת-לבו של ההיסטוריון" (עמ' 9).

צימרמן אינו הראשון שהתייחס לפער התמוה בין הפופולריות הציבורית הנרחבת של הספורט המודרני לבין מקומו בשולי הכתיבה ההיסטורית. כבר ב־1971 תהה ההיסטוריון יוג'ין ובר (Weber), מדוע שעונים, בלונים ותפוחי אדמה זכו למחקר היסטורי מעמיק יותר מספורט. ואכן, הדרת הספורט מההיסטוריוגרפיה היא סוגיה מעניינת, שעמידה עליה יכולה לספק תובנות מעניינות על אופייה וגבולותיה של הדיסציפלינה ההיסטורית. אמנם לאורך השנים גם היסטוריונים בעלי שם כגון ג'ורג' מוסה (Mosse) ואריק הובסבאום (Hobsbawm) חקרו ספורט וכתבו עליו בהקשרים שונים, אך גם 45 שנה לאחר פליאתו של ובר נראים חיבורים היסטוריים עבי כרס המנתחים תופעות מודרניות חברתיות-תרבותיות רחבות היקף ומתעלמים מספורט.

אין להסיק מכך שלא קיים מחקר אקדמי הדן בהיסטוריה של הספורט. להפך – קורפוס מחקרים רחב וכתבי עת

עופר אידלס הוא תלמיד לתואר שלישי בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב. מחקרו עוסק בהתפתחותו של הספורט הצינוני בתקופה שבין מלחמות העולם.

דוא"ל: oferidels@gmail.com

שבלב המחקר בהיסטוריית הספורט נמצאת עמדה הרואה בספורט אובייקט אוטוטלי, כלומר בעל חשיבות כשלעצמו. כתוצאה מהשקפת עולם זו נוטה חקר הספורט לייחס משמעות רבה יותר לתיאור ביוגרפי ולתיעוד התוצאות על פני טיעון המבוסס על רפלקסיה חברתית-תרבותית. אין זה מפתיע, אם כך, שבין המחקרים הבולטים בהיסטוריית הספורט אפשר למצוא בקלות ספרים שכתבו לא אקדמאים מקצועיים אלא עיתונאים, מאמנים וספורטאים. יתרונותיה וחסרונותיה של גמישות מתודולוגית זו – שאופיינה כבר כזו של "אוהדים מצוידים במכונת כתיבה" – הם נושא נפרד, אך אפשר לקבוע בהכללה שהמאפיין הבסיסי ביותר של היסטוריית הספורט הוא עצם כתיבתה מנקודות המבט של אנשים שאוהבים ספורט.

אף-על-פי-כן, בשנים האחרונות חל שינוי – קל אך מהותי – ביחס השמרני של הדיסציפלינה ההיסטורית, בדמותן של עבודות דוקטורט העוסקות בספורט באופן מוצהר ובלתי-מתנצל. מחקרים אלו, שנכתבו במחלקות להיסטוריה באוניברסיטאות אמריקניות מובילות ואף עובדו לספרים בהוצאות יוקרתיות, מעידים על ההכרה העכשווית של הממסד האקדמי בספורט כמושא לגיטימי למחקר היסטורי. לעומת חוקרי היסטוריית הספורט, אובייקט המחקר שהציבו לפנייהם חוקרי הדור החדש אינו בהכרח הספורט כשלעצמו אלא החברה והתרבות המעצבות אותו ומשתקפות בו. עמדה זו, המזמינה מבט משועמם מבחוץ, מתגלה לא רק ככר פורה של מקורות חדשים אלא גם כבעלת משקל היסטוריוגרפי בניתוח נושאים כמו בינלאומיות, זהות, מגדר ועוד.

במבט ראשון נדמה שאסופת המאמרים דת השרירים משתלבת היטב במגמה העדכנית של חקר הספורט. עורך האסופה משה צימרמן אינו רק מומחה מוביל לתרבות גרמנית מודרנית אלא נמנה זה שנים ארוכות עם ההיסטוריונים הבולטים בישראל. לצימרמן אין זה גם המפגש הראשון עם היסטוריית הספורט, תחום שבישראל – ובייחוד בעברית – כולל קורפוס קצר מאוד של מחקרים, שנכתבו רובם ככולם בין כותלי מכון וינגייט והמכללות לחינוך. צימרמן נמנה לפיכך עם קבוצה זעירה של היסטוריונים ישראלים המייחסים חשיבות שאינה אגבית לתופעה, והוא אף כותב בנושא ודן בו בכמות אקדמיות וחוקי-אקדמיות. צימרמן גם העמיד שורה של תלמידים שמקדישים חלק ממחקרם ההיסטורי לתחום. קשה להגזים בחשיבות תרומתו לקידום חקר היסטוריית הספורט בישראל, ולו רק בשל אופייה החלוצי.

אך אף שבכל הנוגע לחקר היסטוריית הספורט צימרמן "אינו חובבן", כהגדרתו שלו, בניגוד לגל החדש של

הכתיבה ההיסטורית, העוסק בספורט באופן ישיר ולא מתנצל, המוטיב הבולט של הספר דת השרירים הוא אולי דווקא התכתבותו עם העבר. לכל אורכו של הספר פזורות הצהרות מצטדקות, כגון "הדיון בספורט אינו אפוא דיון זניח במסגרת הדיון הרחב על הלאומיות היהודית ושימושי הזיכרון שלה, ותופעת 'הרץ היהודי' אינה כלל וכלל בחזקת קוריוז" (עמ' 313). צימרמן מכיר היטב את הסטיגמה על המחקר ההיסטורי העוסק בספורט. במאמר הפותח, המספק את התשתית התאורטית לספר כולו, הוא אף מציג סקירה היסטוריוגרפית ומתודולוגית קצרה של מה שהוא מגדיר כמשבר של חקר ההיסטוריה של הספורט. עם זאת, דת השרירים אינו מספק הסברים מנומקים ועדינים לשאלות כמו מהו המשבר, ממה הוא נובע ומה יכולות להיות הדרכים להיחלץ ממנו. במקום כל אלו מושתח קביעה חדה ובלתי-מתפשרת: "הספורט מאז המאה העשרים הוא דת" (עמ' 16).

אין פסול בדיון על הספורט כתופעה דתית. זהו גם אינו הטקסט הראשון העוסק בחיבור שבין שתי תופעות אלה באמצעות שאלות בעלות משקל כמו למה דווקא הספורט הפך לדת, מה מקומה וכוחה של דת ללא מטפיזיקה ומה ההבדל בין הספורט לבין תחליפי דת אחרים דוגמת לאומיות. שאלות מסוג זה פותחות צוהר לדיון מעניין בספורט כמושג בתאולוגיה פוליטית, אך דת השרירים אינו מעוניין להתכתב עם הפילוסופיות של קרל שמיט (Schmitt) וג'ורג'ו אגמבן (Agamben). הוא גם אינו מעוניין להתפלמס עם טיעונים היסטוריים יותר, כמו זה של היסטוריון הספורט טוני קולינס (Collins), הרואה בספורט תוצר וביטוי של קפיטליזם. יתרה מכך, גם הפסיקה בספר כי ספורט הוא דת מבוססת בעיקרה על מהלך אמביוולנטי, המרחיב את מושג הדת עד אובדן כל משמעות ומחליפו בצייטוים העוסקים בספורט באמצעות מטאפורות ואוצר מילים מהעולם הדתי. ספק אם הנמקה זאת מספיקה כדי להגדיר את הספורט כדת – באותה מידה היא יכולה גם לבסס מסקנה הפוכה מכוונתו של המחבר. חמורה מכך היא הכרעתו המתכנסת של דת השרירים, המעניקה לספורט משמעות מיידית עקב היותו דת מודרנית, ומאלצת את הקורא להחלטה דיכוטומית: האם בכל הקשור לספורט עסקינן בגוף האל ממש – או אולי בסתם קרקר.

דרישת האמונה משיבה אותנו לנקודת ההתחלה – לפער הבסיסי שבין ההיסטוריה להיסטוריית הספורט. האם הספורט חשוב כשלעצמו או שמא בשל הרפלקסיה החברתית שהוא מאפשר? כלומר, האם המטרה היא תיעוד דקדקני פנימי או ניתוח נרחב של התרבות? הספר דת השרירים שחלק נכבד מ-14 מאמרו מסתפקים בתכלית תיעודית לחלוטין, אינו מספק תשובות ברורות לשאלות

כשלעצמה אין לתובנה זו משקל רב, וסביר להניח שהקורא האקדמי הממוצע נתקל ביותר מספר אחד שעריכתו אף רופפת יותר. אך לעתים, שלא במתכוון, החיבור האקלקטי חושף שאלה אקוטית יותר: מהו ספורט? הספר דת השרירים נדרש לסוגיה זאת בזריות ומסתפק במשפטי מפתח כלליים, דוגמת "הספורט, כתופעה תרבותית, הנובעת מהמודרנה, מן המהפכה התעשייתית ומן היווצרות שלל פנאי חדש, התפתח החל מן המאה התשע-עשרה" (עמ' 9). אפשר לדון בשאלה אם הספורט אכן החל במאה התשע-עשרה או אולי מעט קודם לכן, אך אין ספק, גם אם עורך הספר לא יודה בכך במפורש, מוצאו באי הבריטי ולא במרכז היבשת. התפשטות הספורט לא הייתה מיידית אלא התרחשה בתהליך היסטורי מורכב, שנמשך גם במהלך המאה העשרים, ומשמעותה וחשיבותה של התחרות הספורטיבית לא היו בהכרח ברורות מאליהן. גם לאחר מלחמת העולם הראשונה גברים ונשים בכל רחבי העולם עוד חששו מהשפעות הספורט על הפרט ועל החברה, ואף הציעו לו חלופות ואידאולוגיות של ממש – חלופות שהיו בעלות משקל רב במיוחד בכל הקשור לתרבות היהודית והציונית. לכן שימוש אנכרוניסטי במושג "ספורט" כשם-אב לכל פעילות גופנית מסתיר את הדקויות ההיסטוריות המבדילות במפורש בין ספורט לחינוך גופני, התעמלות ותרבות גופנית. אלה הם הבדלים מהותיים שצימרמן, כמומחה לתרבות גרמנית, מכיר היטב, ואף כתב עליהם – גם באסופה זו – אך מידת העמידה עליהם משתנה במהלך האסופה מפרק לפרק. לפיכך, תיאורו של הספורט כ"חלון ראויה של ההישגים והאידיאלים של הבורגנות המודרנית" (עמ' 161) נשארים במידה רבה חלולים וחסרי הקשר היסטורי מתאים.

כמו כן, על אף השימוש היומיומי במילה "ספורט", מבט ביקורתי יותר מגלה שתוכן המילה אינו חד-משמעי, ושהוא ראוי להסבר. למילה זו משמעויות שונות בעברית, בגרמנית ובאנגלית. כך, משפט כמו "אני צריך לעשות ספורט", השכיח מאוד בעברית, נעדר משמעות ושימוש בשפות לועזיות. ההבדל אינו רק סמנטי אלא פותח צוהר לשאלות של הטמעה תרבותית – כזו שראוי שספר העוסק ב"טרנספור של תרבות [...] מאירופה לארץ-ישראל" יקדיש להן מקום. גם ההנחה החבויה בספר שהספורט – או תרבות הגוף – ביישוב היהודי בפלשתינה יובא כולו ישירות מגרמניה בלבד מטעה וחסרה. אם אכן הספורט הוא "מקרה פרדיגמטי של העברה תרבותית [...] שסייע להטמעת המודרניות העירונית בתרבות הלאומית היהודית בארץ ישראל" (עמ' 161), כפי שנטען באחד המאמרים, על אורחי ישראל, כנראה, לשאול היכן המדליות והגביעים, או מדוע לא הצליחה מדינת

מהותיות אלו. אמנם לעתים גם תיעוד בלבד יכול לשאת משקל כמענה לשאלות עמוקות יותר – לדוגמה, המאמר "האגדה על הרשימה הקצרה של גיבורי ספורט יהודים", שכתב העורך, סוקר את הישגיהם הרבים של אתלטים יהודים ומנפץ את המיתוס האנטישמי השכיח כי יהודים אינם טובים בספורט – אך דוגמה נאמנה יותר לאופיו של הספר תהיה המאמר "נבחרות יהודיות מגרמניה הנאצית מול נבחרות מארץ ישראל (1937)", שכתבו אייל גרטמן ולורנץ פייפר. המאמר לוקח פרשה בעלת פוטנציאל לחקירה היסטורית ומצמצם אותה לכדי עיסוק בפרטים שוליים, שאינם בעלי משקל אלא לחובבי הספורט. ייתכן שהמאמר מעיד על הקושי הניצב לפני ההיסטוריון המבקש לדלות משמעות מאירועי ספורט, אך עם זאת, לשרטוט של הרכבי הקבוצות (עמ' 224) אין מקום במחקר ההיסטורי – על אחת כמה וכמה כשהוא עומד בפני עצמו ואינו חלק מטיעון מקיף יותר. דת השרירים נמצא, אם כך, בקונפליקט פנימי: מצד אחד הוא מבקש לפנות לקהילת ההיסטוריונים, ומצד שני הוא לא פעם כתוב מנקודת מבטו של האוהד. למרבה הפלא, מתח זה בא לידי ביטוי במאמרה של ההיסטוריונית סטפני שילר-שפרינגורום, כאשר מתברר ש"המומחה לכדורגל", להגדרתה, שהכריז שמשחקו של ליונל מסי הוא "תאוה ליעיניים" הוא לא אחר מאשר צימרמן עצמו (עמ' 291). ואף שהדגש הדסקריפטיבי אולי מעיב על הספר, יש בו גם מאמרים היסטוריים מובהקים, שאינם מתפתים לסקר את הספורט מהנעשה על כר הדשא אלא מנתחים אותו במבט-על חברתי-תרבותי. עם זאת, מרבית הפרקים הללו כבר פורסמו בעבר בנסיונות אחרות. לדוגמה, מאמרו של צימרמן "יהדות השרירים מול יהדות העצבים", אולי המאמר הטוב בספר, פורסם כבר לפחות שלוש פעמים בעבר (ובכלל זה בגיליון 83 של זמנים בשנת 2003). לפיכך, גם ההסתמכות הנפוצה על הצורך להנגיש לקורא העברי אינה מדויקת במקרה זה. בעיה אחרת היא העדר קו תמטי ברור המחבר בין המאמרים השונים באסופה ופרקיה העיקריים. לכאורה, השער הראשון עוסק בקשר שבין דת, אידאולוגיה וספורט, השער השני מוקדש לחיבור שבין יהדות וספורט, השער השלישי עוסק בחיבור שבין ספורט ונאציזם ואילו השער הרביעי עוסק בחיבור נשכה שכותרתו "הרץ היהודי", שכתב עיתונאי הספורט הגרמני-יהודי פליקס פינצ'ובר בשנת 1937. אחדים מהמאמרים אכן משלימים היטב זה את זה ומצטרפים לתמונה מגוונת יותר, אך לעתים הקפיצות בין הפרקים חדות מדי או לחלופין אינן חדות דיין, משום שמדובר בחזרה על נושא שכבר נדון קודם. ייתכן שכותרת פחות מחייבת – כמו למשל "ספורט, יהודים וגרמנים בין מלחמות העולם" – הייתה הולמת יותר את האסופה.

קראו בגיליון הבא של זמנים

גיליון 141

ניתאי שנאן, אמיליו קסטלר ולידתה של הנצרות הדמוקרטית בספרד במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה

רונית אור, מרחב הפיוס של הנגר הפציפיסט: עבודת הסיוע של הקווייקר גיימס תומס ביילי במחנה המעצר נוקיילו בזמן מלחמת העולם הראשונה

יונתן דקל-חן, חזונות תקומה מתחרים: ארץ ישראל לעומת רוסיה הסובייטית בין שתי מלחמות העולם

אורנה אליגון דר, נרטיבים של "מעשה סדום" ו"עבירות כנגד הטבע" בבתי המשפט בפלשתינה המנדטורית

אורנה קרן-כרמל, האמת האפורה: הצלת יהודי דנמרק בשואה בתרבות הזיכרון בישראל

טליה דיסקין, "צנע על כל שעל": משטר הקיצוב בעיתונות הילדים במדינת ישראל בראשיתה

דיוקנו של היסטוריון: ריאיון עם פרופ' ג'יי וינטר

מקור: מחנה הריכוז בעיניו של איש "בורגנות ההשכלה" הנס רייכמן

קבצים מתוכננים לגיליונות הבאים: היסטוריה סביבתית 40 שנה למהפכה באיראן

פודקאסט "זמנים" 

הקשיבו לראיונות עם מחברי מאמרים באתר <https://zmanimpodcast.com>
עורכים ומראיינים: אלה אילון ואסף מונד

בקרו באתר הבית של זמנים
<http://www.openu.ac.il/zmanim>

ישראל לשחזר את ההישגים הספורטיביים של האתלטים היהודים ממרכז אירופה וצפון אמריקה. הטענה החוזרת בדת השרירים כי הכישלון הספורטיבי הציוני נובע מהזיהוי של תרבות הגוף הציונית עם שיח מיליטריסטי אולי נכונה, אך כוחה הטיעוני מוגבל. החיבור שבין ספורט, המדינה והמערכת הצבאית אינו המצאה מקומית; בין מלחמות העולם הוא היה קיים במדינות רבות, ליברליות יותר ופחות. יתרה מכך, יש לזכור שיסודות השפה הספורטיבית ביישוב נוצקו ברובם דווקא בידי יהודים ממזרח היבשת בשלהי התקופה העות'מאנית. נדמה שבדומה לעלייה הרוסית בשנות ה-90 של המאה העשרים, גם ההגירה מגרמניה הייתה בסופו של דבר אפיזודה רגעית בעלת השפעה מוגבלת על השיח הספורטיבי ביישוב. לכן ייתכן שיש מקום לשקול עמדה חלופית, שתדגיש דווקא את חוסר היכולת של הספורט לשמש גורם יעיל ליצירת זהות לאומית. כך או כך, התרבות הציונית-חלוצית והביטוי הספורטיבי הפרטני שלה מתגלים כמורכבים ומזרח-אירופיים יותר.

קשה להתווכח עם הפופולריות של הספורט במהלך המאה העשרים. מן הראוי שהיסטוריון רציני המבקש להבין את המאה שעברה לא יתעלם בפשטות מהתחרות הספורטיבית. עם זאת, הדיון ההיסטורי בספורט, בין שהוא מביט על הספורט עצמו ובין שהוא מביט בחברה ובתרבות, אינו זקוק להצדקה אלא לפרשנות, לאמירה סדורה. באסופת המאמרים דת השרירים פרשנות אחת, המבקשת לראות את הספורט כדת מודרנית. עמדה זו אולי משקפת את כוחה התרבותי של התופעה אך גם חושפת את משיכת המחברים לאובייקט המחקר, ועל כן היא מאפשרת, למשל, דיון שאינו אפולוגטי בשורשיו ההיסטוריים של משחק המסירות של קבוצת הכדורגל של ברצלונה, החביבה על הקהל הישראלי עד מאוד. אם כך, נדמה שדת השרירים פונה בעיקר אל המשוכנעים מראש. חובבי הספורט ימצאו בין עמודיו מידע שיעשיר כנראה את חוויית הצפייה וההערצה שלהם, אך סביר שההיסטוריונים שיעלעלו בין דפיו יסתפקו בעיבוי הערות השוליים בלבד. לפיכך, ובמיוחד בהתחשב במיעוט המחקר ההיסטורי על ספורט בעברית ובכלל, אסופת המאמרים הזו היא הזדמנות מוחמצת – שלא לומר, החמצה מול שער ריק.